

Լևոն Մկրտչյան

Երբ նորից կարդում ես «Պատերազմ և խաղաղությունը»...

«Պատերազմ և խաղաղությունը» կարդալուց հետո ձեզ չի՞ թվում, արդյոք, որ փոխվում է մարդու աչքերի գույնը, նույնիսկ շուրթերի ձևը: Գրքերը վերափոխում են մարդու օրգանիզմը, այո, փոխում նրա արյունը, նրա արտաքինը....

ԿՈՌՆԵՅ ԶՈՒԿՈՎՍԿԻ

Լև Տոլստոյը «Պատերազմ և խաղաղություն» վեպի վերջաբանում, խոսելով տպագրության տարածման մասին, այն համարում է «տգիտության հզորագույն զենք»: Առաջին հայացքից Տոլստոյի՝ տարօրինակ թվացող միտքը պարզ է ու այժմեական. տգետ ու անարժան գրքերը (որպիսիք ոչ մի գրիչ չէր ընդօրինակի) տպագրության շնորհիվ հազարավոր օրինակներով հայտնվում են հրապարակի վրա:

Հենց այստեղ՝ վերջաբանում էլ Տոլստոյը նշում է, որ եթե եվրոպական պատերազմների «նպատակը գաղափարների տարածումը լիներ, ապա այդ բանը տպագրությունը շատ ավելի լավ կկատարեր, քան զինվորները»:

Տոլստոյի վերաբերմունքը տպագրության նկատմամբ չէ, որ երկակի էր: Նրա վերաբերմունքը երկակի էր գրվող և տպագրվող գրքերի նկատմամբ:

«Պատերազմ և խաղաղություն» ըստ էության բանավեճ է, բանավեճ պատմաբանների և 1812 թվականի պատմական դարաշրջանի մասին գրած նրանց գրքերի դեմ, որ կարդում էին Տոլստոյի ժամանակակիցները:

Տոլստոյը համամիտ չէր և չէր էլ կարող համամիտ լինել իր ժամանակակից պատմաբանների շատ դրույթներին. «Սեր չկա և պետք էլ չէ, ասում են: Դեռ ավելին, պետք է ապացուցել առաջընթացը, ցույց տալ, որ առաջ ամեն ինչ ավելի վատ է եղել»:

Տոլստոյը «վերականգնեց ժամանակի այն պայմանները, որոնց մեջ կատարվել էին բոլոր անցքերը», վերականգնեց ճշմարտությունը, որ աղավաղվել էր ժամանակի հայտնի պատմաբանների աշխատություններում, որոնք դարաշրջանի ոգին բացատրում էին առանձին անհատ-հերոսների բնավորությամբ: Նոր ձևով նկարագրվեց ոչ միայն հայտնի դարաշրջանը (գեղարվեստական ստեղծագործության համար դա քիչ կլիներ): Ցույց տրվեց մարդը՝ ժամանակի մեջ, մարդու կախումը ժամանակից: Ինչպես ժողովրդին է ասում՝ «...Նորա համար, որ մարդս էլ չգիտե, իր ժամանակը, ինչպես որ ծուկերը բռնվում են չար ուռկանով, եւ ինչպես որ թռչունները բռնվում են ծուղակի մեջ. նրանց նման էլ բռնվում են մարդկանց որդիները որոգայթի մեջ մի չար ժամանակում, եբոր յանկարծ ընկնում է նորանց վերայ»:

Պատմաբանները չէին հասկանում, թե ինչն էր տանջում բիբլիական փիլիսոփային: Տոլստոյն էլ չէր հասկանում այդ պատմաբաններին:

Մարդը չգիտե իր ժամանակը. . . Տոլստոյը տարված էր իր ժամանակը և իր վեպի հերոսների ժամանակը ճանաչելու գաղափարով: Անհրաժեշտ էր բացահայտել մարդուն ժամանակի մեջ: «Այն էակը, որն իր վրա չի կրում աշխարհի ազդեցությունները, ժամանակից դուրս է և պատճառներից կախում չունի, նա արդեն մարդ չէ», — գրում էր Տոլստոյը, գեղարվեստական պատումն ընդհատելով գիտական փաստարկներով, պատմության և պատմաբանների սխալների մասին առաջ քաշած գիտական թեզերով:

Տոլստոյը որոշ հայտնի անձանց բնավորությունն ու ճակատագիրը բացատրում էր ժամանակի իրադարձություններով: «Քննելով բուն իրադարձությունները, և թե որպիսի կապ են ունեցել պատմական անձինք մասսաների հետ, մենք տեսանք, որ պատմական անձինք և նրանց հրամանները կախման մեջ են տվյալ իրադարձությունից»: Տոլստոյը ցույց տվեց, որ «այսպես կոչված, մյուսների վրա ունեցած իշխանությունը... իր իսկական նշանակությամբ միայն ամենամեծ կախումն է նրանցից»:

Նապոլեոնը կախում ուներ այն մարդկանցից, որոնց վրա նա իշխում էր: Տոլստոյի այդ միտքը սրված ու չափազանցված է (ոչ միայն Նապոլեոնի վերաբերմամբ): Թերևս կարելի էր ավելի զգույշ արտահայտվել, ասել, որ Նապոլեոնն ավելի կախում ուներ իր ենթականերից, քան նրանք՝ Նապոլեոնից: Սակայն այսպիսի զգուշությունը հատուկ չէ Տոլստոյին, այն հակասում է տոլստոյական անկեղծությանն ու անզիջողականությանը:

«Մեզնից ամեն մեկը, եթե ոչ ավելի, համենայն դեպս ոչ պակաս մարդ է, քան մեծն Նապոլեոնը», — նշում էր Տոլստոյը: Տոլստոյի համար Նապոլեոնը հերոս չէր, քանի որ հերոսի համբավ ուներ և կարծում էր, թե վճռում է մարդկանց և ժողովուրդների ճակատագրեր: Այդպես շատերն էին մտածում: 1812 թվականի հունիսին Ալեքսանդր Առաջինը Նապոլեոնին գրում էր. «Ձերդ մեծությունը տակավին հնարավորություն ունի մարդկությունն ազատելու նոր պատերազմի աղետներից»: Սակայն Տոլստոյը, հավատարիմ մնալով իր ըմբռնմանը (պատմական իրադարձությունների մեջ պատմական անձանց դերն աննշան է), պնդում էր. «Նապոլեոնն իր գործունեության ամբողջ ժամանակաընթացքում նման է այն երեխային, որը կառնթի ներսը կապված թելերից բռնած, երևակայում է, թե ինքն է վարում»: Տոլստոյն էլ ավելի մեծ ընդհանրացումներ է կատարում. «Պատմության օրենքներն ուսումնասիրելու համար մենք պետք է բոլորովին փոխենք քննության առարկան, հանգիստ թողնենք թագավորներին, մինիստրներին ու գեներալներին և ուսումնասիրենք այն միատեսակ, անսահմանորեն փոքր տարրերը, որոնք ղեկավարում են մասսաներին»:

Կուսուղզովը, շեշտում է Տոլստոյը, հերոս չէր համարվում: Տոլստոյը նրան բարձրացրեց և ընդունեց որպես հերոս: Կուսուղզովը մտածում է Տոլստոյի նման: Նա գիտե, որ պատերազմի ելքը կախված է հազարավոր այլևայլ պատճառներից, դրա համար էլ Աուստերլիցի ճակատամարտից առաջ հրավիրված ռազմական խորհրդի ժամանակ նշում է (ավելի մեծ արհամարհանք հավաքված զինվորական աստիճանավորների, նրանց պլանների, նրանց տաքացած դատողությունների ու վեճերի նկատմամբ, քան դա էր, նա չէր կարող արտահայտել):

Այս տեսակետից հատկանշական են նաև 1812 թվականի պատերազմից առաջ թագավորի մոտ հրավիրված ոչ պաշտոնական ռազմական խորհրդում իշխան Անդրեյի մտքերն այն մասին, որ «չկա և չի կարող լինել ոչ մի ռազմական գիտություն, ուստի և չի կարող լինել ոչ մի, այսպես կոչված, ռազմական հանճար...»:

Գոյություն ունի մի կարծիք, ըստ որի Տոլստոյն իբրև թե հանգել է պատմական անցքերի նախասահմանվածության և ճակատագրի անխուսափելիության գաղափարին: Պարզ է մի բան, Տոլստոյն ուզում էր որոշել այն ուժը, որի շնորհիվ ժողովրդական մասսաները շարժման մեջ են մտնում. զինվում են, սպանում միմյանց, գրավում ու ավերում երկրներ, հանկարծ սկսում են անել այն ամենը, ինչ թվում է, թե հակառակ է մարդու էությանը: Տոլստոյը գտնում է, որ այդ ուժը հաճախ մեզ համար անհայտ, բազմաթիվ գումարելիների գումարն է: Դա ոչ թե նախասահմանվածություն և ճակատագրի անխուսափելիություն է, այլ մեզ համար անհայտ ինչ-որ բան: Խորհրդածելով 12 թվականի պատերազմի ծագման պատճառների մասին, Տոլստոյը եզրակացնում է. «Ուրեմն բոլոր այդ պատճառները, միլիարդավոր պատճառներ, զուգադիպեցին նրա համար, որ առաջացնեն այն, ինչ եղավ»:

Ինչպիսի՞ նպատակներ ու գաղափարներ են հետապնդում ժողովուրդների շարժումը, նրանց բախումները, պատերազմները, արյունալի ողբերգությունները: Տոլստոյն ընդունում է այնպիսի նպատակներ, որոնք անբացատրելի են մեր շատերի տեսանկյունից: Ճիշտ այդպես էլ, հավաստիացնում է նա, ոչխարների հոտը չի կարողանում հասկանալ, թե ինչ նպատակների համար է նրանցից մեկը գիրացվում: Թե ինչի համար է գիրացվում ոչխարը (մորթվում է մսի համար),

հեշտությամբ կարող ենք հասկանալ, եթե դադարենք մտածել, որ այդ բոլորը արվում է «իրենց ոչխարային նպատակների համար»: Նպատակներն այլ են, դրանք ոչխարային գիտակցության սահմաններից դուրս են: Ճիշտ այդպես էլ, ըստ Տոլստոյի, կան նպատակներ, որոնք դուրս են մարդկային գիտակցության սահմաններից: Եվ ո՞վ գիտե, թե ում ոչխարներն ենք մենք, և ինչպիսի վերջնական նպատակների համար ենք նախատեսված:

Դիպեկտիկական և պատմական մատերիալիզմի մեթոդին, ինչպես նաև Տոլստոյի մասին գրած Վ. Ի. Լենինի հոդվածներին ծանոթ ժամանակակից ընթերցողի համար ակնհայտ են Տոլստոյի փիլիսոփայության թույլ կողմերը: Այնուամենայնիվ, «Պատերազմ և խաղաղություն» վեպի այն էջերը, որոնցում Տոլստոյը խոսում է պատմության իր ըմբռնման և ժամանակի մեջ մարդու ունեցած տեղի մասին, կարծում ենք, ընդմիշտ կպահպանեն իրենց նշանակությունը և կմնան որպես գրքի ամենաուժեղ էջեր:

Այս հարցերը, որ այդպիսի տագնապալի համառությամբ և կոպիտ անկեղծությամբ (Տոլստոյի կոպիտ անկեղծությունը, ճիշտ է, շփոթեցնում, բայց հաճախ էլ լավ համոզում է) դրել է Տոլստոյը, որպես կանոն, չէին հուզում ժամանակի վիպասաններին: Տոլստոյն արհամարհում էր գրական կանոնները, հաշվի չէր առնում վեպի ընդունված ձևերը և բազմիցս նշում էր, որ «Պատերազմ և խաղաղությունը» վեպ չէ, առավել ևս՝ պոեմ, ոչ էլ, մանավանդ, «պատմական ժամանակագրություն»: «Պատերազմ և խաղաղությունը» այն է, ինչ ցանկացել և կարողացել է արտահայտել հեղինակը այն ձևով, ինչ ձևով որ արտահայտվել է: Ինչպես միշտ, բովանդակությունը պայմանավորել է ձևը: Այլ կերպ և ավելի ստույգ ասած՝ այն, ինչ «ցանկացավ և կարողացավ արտահայտել հեղինակը», ոչ թե պայմանավորում, այլ ջարդում էր ավանդական վեպի ձևերը:

Պատմության մասին Տոլստոյի տեսակետը հիմնովին բացառում է հերոս-նապոլեոններին: Պատմությունը կերտում են մարդիկ, նրանք հերոսներ չեն և հերոսության մասին չեն էլ մտածում: «...Բանակում, որը նահանջում էր Մոսկվայից այն կողմ,— բանավիճորեն բացահայտում է իր միտքը Տոլստոյը,— գրեթե չէին խոսում և չէին մտածում Մոսկվայի մասին և, նայելով նրա ահագին հրդեհին, ոչ ոք չէր երդվում՝ վրեժխնդիր լինել ֆրանսիացիներից, այլ մտածում էին ռոճիկի հետևյալ բաժնի մասին, հաջորդ կայանի մասին, նպարավաճառուհի Մատրյոշկայի մասին և նման բաներ»:

Առևտրիլիցի ճակատամարտից առաջ իշխան Անդրեյը մտածում է սխրագործության և փառքի մասին («Կուտուզովին փոխում են և նշանակվում է ինքը...»): Փառքը ցանկալի է ու քաղցր, նրա մասին մտորելն անգամ արբեցնում է և այրում: «Եվ որքան էլ թանկ ու սիրելի են ինձ շատ մարդիկ՝ հայր, քույր, կին՝ ինձ համար ամենաթանկ մարդիկ,— սակայն ինչքան էլ սարսափելի ու անբնական թվա, ես նրանց բոլորին կտամ փառքի մի վայրկյանի համար, մարդկանց վրա իշխելու, նվաճելու համար մարդկանց սերը, որոնց ես չեմ ճանաչում և չեմ ճանաչելու, ահա այդ մարդկանց սերը նվաճելու համար»:

Իշխան Անդրեյի այս խորհրդածությունները ընդհատվում են սպասյակների ձայներով.

«Տի՛տ, այ Տի՛տ:

— Յը,— պատասխանեց ծերունին:

— Տի՛տ, գնա բանիդ,— ասում էր հանաքչի կառապանը:

— Թո՛ւ, գրողը տանի քեզ,— պատասխանեց Տիտը սպասյակների և ծառաների ծիծաղի տակ»:

Փառքի մասին իշխան Անդրեյի խորհրդածությունները և սպասյակների կատակը տրված են միևնույն պարբերությունում: Եվ այդ միասնությունը (հակադրության օրենքով) ավելի է ընդգծում բարձր խոհերի և ցածր խոսակցությունների ներքին կապը: Հասարակ ժողովուրդը ճակատամարտից առաջ բարձր բաների մասին չի մտածում, նա ապրում է իր սովորական կյանքով՝ կատակում է, ուրախանում, դիմանում է պատերազմի դժվարություններին, տառապում է, մեռնում, բայց չի հայտարարում իր զգացմունքների մասին:

Առևտրիլիցի տանուլ տված ճակատամարտից հետո էլ շարունակվում է նույն կատակը: Այս անգամ կատակը լսում է Նիկոլայ Ռոստովը, որ հենց նոր տեսել էր շվիթված և վշտացած Ալեքսանդր Առաքինին:

«Տի՛տ, այ Տիտ— ասավ ձիապանը:

— Ի՞նչ ա,— ցրված հարցրեց ծերունին:

— Տի՛տ, գնա բանիդ,

— Ի՛, հիմար, թո՛ւ,— բարկացած թքելով՝ ասավ ծերունին»:

Տոլստոյը կրկնել է միևնույն հնարը: Այն կարծես շրջանակում է Առևտրիցի ճակատամարտի նկարագրությունը. այդ կատակը մենք լսում ենք ճակատամարտից առաջ և հետո, երբ այն տանուլ է տրված, ու թվում է, թե ճակատամարտը բոլորովին չի ազդել մարդկանց վրա՝ նույնն են և՛ մարդիկ, և՛ նրանց կատակները:

Տոլստոյը նկարագրել է հասարակ մարդկանց և անհատների իրոք հերոսական արարքները: Պատմությունը կերտում են այն մարդիկ, որոնք, որպես կանոն, անհայտ են պատմաբաններին: Պատմության հերոսների մասին գրում են գրողները:

Շենգրաբենի ճակատամարտում աչքի ընկավ կապիտան Տուշինը: Նա օրվա հերոսն է, նրա վաշտը, որի մասին մոռացել էին ճակատամարտի եռուն պահին հաջողեցրել էր հրդեհել Շենգրաբեն գյուղը և կանգնեցնել ֆրանսիացիների առաջխաղացումը: «Ոչ ոք Տուշինին չէր հրամայել, թե ուր և ինչի վրա պիտի կրակի, և նա, խորհրդակցելով իր վերակա Չախարչենկոյի հետ, որին հարգում էր մեծապես, որոշել էր, որ լավ կլինի, եթե գյուղը հրդեհի»: Տուշինը հերոս էր, սակայն նա ոչ միայն ուշադրության չարժանացավ, այլև իշխան Բագրատիոնի կողմից նույնիսկ պատժվեց: Տուշինին պաշտպանեց իշխան Անդրեյը. «Այ, շնորհակալ եմ, փրկեցիր, սիրելիս,— ասավ Տուշինը նրան»:

Տուշինը չի մտածում անարդարության մասին, չի վրդովվում և չի գտնում, որ արժանի է շնորհակալության և ոչ թե զայրույթի: «Մենք պետք է կռվենք, իսկ մեզ պետք է նախատեն, այդպես է կարգը,— կարող էր մտածել Տուշինը: Սակայն նա չի կարող այդպես մտածել, քանի որ էությանմբ ուրիշ է և ամբողջ կատարվածի մեջ ոչինչ անսովոր չի տեսնում, ճակատամարտ է եղել, որին մասնակցել է նաև ինքը, իսկ այն, որ ղեկավարությունը նրան նախատում է... դե, ղեկավարություն է, ու գիտի ինչ է անում: Տուշինի համար այդ գործում մտածելու բան չկար, փրկեցին (նա գտնում է այդ ճիշտ բառը) և լավ է: Սակայն դա ծանր է իշխան Անդրեյի համար, նա իրեն վատ է զգում այն մտքից, որ դեռ հարկ է լինում փրկել Տուշինին:

Հարկ է լինում փրկել պատերազմի ևս մի հերոսի Դենիսովին: Այս անգամ արդեն փրկողը Նիկոլայ Ռոստովն էր:

Տուշինի և Դենիսովի ճակատագրերի որոշ ընդհանրությունը, հավանաբար, ընդգծվում է նաև նրանով, որ երկուսն էլ ընկնում են միևնույն զինվորական հիվանդանոցը: Ռոստովը եղավ այդ հիվանդանոցում, տեսավ, թե ինչ սարսափելի պայմաններում են գտնվում վիրավորները. 400 հիվանդի մի բժիշկ էր ընկնում: Մարդ չկար, որ բուժեր, մարդ չկար, որ մեռածներին դուրս տաներ: Դա ոչ թե հիվանդանոց էր, այլ, ինչպես բժիշկն էր ասում, բորոտների տուն: Եվ ճակատագրի բերումով հենց այստեղ, այս հրեշավոր հաստատությունն են ընկնում պատերազմի հերոսները:

Ռոստովի չարչարանքներն ապարդյուն անցան: Թագավորը չներեց անմեղ Դենիսովին: Ռոստովին թվում էր, թե Դենիսովի «հանցանքն» իմանալով, թագավորը կասի. «Ես երջանիկ եմ, երբ կարող եմ բարիք անել, իսկ անարդարությունն ուղղելը՝ ամենամեծ երջանկությունն է»: Մինչդեռ թագավորը ցուցադրաբար ասաց. «Չեմ կարող, գեներալ (ներում հայցելու Դենիսովի խնդրանքը հաղորդել էր գեներալը— Լ. Մ.), չեմ կարող նրա համար, որ օրենքն ինձնից ուժեղ է»:

Հաշտություն էր հայտարարված: Ճառախոսությունների և ցուցադրական արարքների ժամանակ էր: Թագավորը պատկերավոր ֆրազ ասաց և գնաց Նապոլեոնի հետ տեսակցելու, իսկ վերջինս ցանկություն հայտնեց Պատվի լեգեոնի շքանշանով պարգևատրել ամենաքաջ ռուս զինվորին: Ամենաքաջերին Ռոստովը տեսել էր հիվանդանոցային դժոխքում: Սակայն պարգևատրեցին պատահական մի զինվորի, որովհետև պետք էր ինչ-որ մեկին (իսկ թե ում՝ կարևոր չէ) պարգևատրել, պետք էր մասնակցել Նապոլեոնի տված ներկայացմանը: Պարգևատրման այդ տեսարանը (խաղը) Տոլստոյը նկարագրել է խոր երգիծանքով:

Տուշինի պատմությունը տիպիկ զարմանք պատճառեց իշխան Անդրեյին: Դենիսովի հետ պատահածը ցնցեց Սիկոլայ Ռոստովին: Նա տառապում էր մտածելով հիվանդանոցի վիրավորների մասին, չէր հանգստանում այն մտքից, թե ինչպես պարզեցնել հանցանքը: Դենիսովին չներեցին, մտածում էր հաշտության մասին և ոչինչ չէր հասկանում. «Էլ ինչու՞» համար են կտրված ձեռքերը, ոտները, սպանված մարդիկ»:

«Պատերազմ և խաղաղություն» վեպի հերոսներից Ռոստովն էր ամենից ավելի հավատարիմ հպատակը: Չուր չէ, որ մյուսներից ավելի շատ նա է տեսնում թագավորին, հայտնվում է այնտեղ, ուր թագավորն է: Նրա ոգևորությունն անսահման է, երբ տեսնում է թագավորին:

(«Թագավորի յուրաքանչյուր խոսքը Ռոստովին երկնքից լսվող ձայն էր թվում»): Պատահական չէ, որ հետագայում իր արտահայտած կարծիքներով նա այդքան խստորեն սահմանազատվում է Պիեռից. «Երբ դուք գաղտնի ընկերություն կազմեք, սկսեք ընդդիմանալ կառավարությանը, ինչ տեսակ էլ նա լինի, ես գիտեմ, որ իմ պարտքն է հնազանդել իմ կառավարությանը: Եվ եթե հիմա Արակչևը կարգադրի ինձ հեծելավաշտով գալ ձեզ վրա և կոտորել— մի վայրկյան իսկ չեմ մտածի և կգամ»:

Եվ այդ նույն Ռոստովը հանկարծ սկսեց տատանվել, նրան տանջում են կասկածները. իսկ գուցե թագավորը լավ չի՞ վարվում: Նա վախեցավ իրենից, իր կասկածներից և հանկարծ սկսեց գոռալ՝ ի զարմանս գրուցակցի (գրույցը բոլորովին այլ հարցի շուրջ էր), թե թագավորն իրավացի է, թե նրանք չեն կարող դատել թագավորի և նրա արարքների մասին: Ռոստովն ինքն իր վրա էր բռնվում, իրեն էր սանձում:

Ալեքսանդր Առաջինին, որին հակադրված է Նապոլեոնը, Տոլստոյը ջերմությամբ է պատկերել: Թագավորի նկատմամբ իր վերաբերմունքով Ռոստովը փոքր-ինչ հիշեցնում է հենց իրեն՝ Տոլստոյին: Սակայն Ռոստովը, որ շտապում էր խեղդել ծագած կասկածները (կասկածի տեղիք էին տալիս թագավորի արարքները), այնքան հավատարիմ էր իրեն, իր բնավորությանը և այնքան հեռու Տոլստոյից...

Այն միտքը, որ պատերազմի հերոսները (փոքր և ուրիշների կողմից չնկատված մարդիկ) կամ արհամարհվել էին, կամ էլ ստվերում էին մնացել վեպի կարևոր մտքերից է: Տոլստոյն անդրադառնում է այդ մտքին և Դոխտուրովի (մեկ ուրիշ տեղ էլ՝ Կոնովնիցին) մասին գրում. «Ու շատ հերոսներ են նկարագրվել, մեզ հասել՝ ոտանավորներով թե արծակ, բայց Դոխտուրովի մասին գրեթե խոսք չկա... Դոխտուրովի մասին այդ լռությունը հենց ամենից ավելի է ապացուցում նրա արժանիքները»:

Տոլստոյը եզրակացնում է. լռության մատնելը արժանիքների ապացույց է: Ահա թե ինչու նրա սիրած հերոսները (եթե անգամ ճանաչված պատմական անձեր են) ներկայացված են սովորական ձևով, ոչ աղմկալից և ոչ էլ հանդիսավոր հանգամանքներում, և սիրելի են նրանք բոլորովին այլ՝ մարտական գործերով: Ոչ թե որևէ սխրանքով (տվյալ դեպքում սա այնքան էլ ճիշտ բնորոշում չէ), այլ գործերով ընդհանրապես: «Կոնովնիցին, — բանավիճում էր Տոլստոյը, — միշտ չէ, որ սպիտակ ձին հեծած, հեռադիտակն աչքերին թշնամու կողմն էր ցույց տալիս»: Տոլստոյին խորապես օտար էր սպիտակ ձին հեծած հերոսի ավանդական կերպարը: Հերոսների կյանքն այդպես ցուցադրական չէ: Սպիտակ ձին միջակ վեպերին է բնորոշ:

Պյոթեպոգորասի մասին ասում են, իբր նա պնդում էր, թե մարդկային կյանքի իմաստն այն է, որ նայի՝ ու նայի երկնքին: Մարդը նայում է երկնքին ու հասկանում իրեն, իր երկրային գործերը, նա հանկարծ հասկանում է իրեն հուզող հարցերի ունայնությունը...

Առևտրիցի ճակատամարտում իշխան Անդրեյը վիրավոր ընկնում է մեջքի վրա: Ուշքի գալով, նա «աչքերը բաց արեց՝ հույս ունենալով տեսնել, թե ինչով վերջացավ ֆրանսիացիների և թուրքաթաթախների կռիվը... Բայց ոչինչ չտեսավ: Նրա գլխավերևն այլևս ոչինչ չկար, բացի երկնքից— բարձր երկնքից, որ պարզ չէր, բայց և այնպես անսահման բարձր էր. նրա երեսին հանդարտ սողում էին մոխրագույն ամպերը: Որքան հանգիստ, անդորր ու հանդիսավոր է, բոլորովին այնպես չէ, ինչպես վազելուս միջոցին, — մտածեց իշխան Անդրեյը, — այնպես չէ, ինչպես որ մեր վազելու, գոչելու և կռվելու միջոցին. բոլորովին այնպես չէ, երբ ֆրանսիացին ու թուրքաթաթախը՝ կատաղած ու վախեցած դեմքերով, փարատիչ ուժով էին խլել իրար ձեռից, — ամպերն էլ կարծես բոլորովին այլ կերպ են սողում այս բարձր, անսահման երկնքի երեսին: Ինչպես է, որ ես առաջ չեմ տեսել այս բարձր երկնքը»:

Պատերազմ և... երկինք՝ այս հակադրությունը զարմացրել էր իշխան Անդրեյին. «...Ամպերն էլ կարծես բոլորովին այլ կերպ են սողում այս բարձր, անսահման երկնքի երեսին»: Հակադրությունը չափազանց

մեծ է, չափազանց անհամատեղելի, և իշխան Անդրեյը շարունակ կրկնում է. «Բոլորովին այլ կերպ են...», «այլ կերպ են...», «բոլորովին այլ կերպ են...», «բոլորովին այլ կերպ են...»:

Իշխան Անդրեյը, որ երագում էր ճակատամարտում մեծ փառք ձեռք բերել, այժմ բոլորովին այլ, իսկական լույսի տակ է տեսնում կյանքը: Մինչև վերջերս նա սխալ էր մտածում, քանի որ անտեսել էր մարդկային ամեն մի գործում (խնդրում) անհրաժեշտ գումարելիներից մեկը՝ երկինքը:

Պատերազմի ժամանակ մարդու համար բոլորովին այլ կերպ, նորովի ընկալված բնապատկերը Տոլստոյը նկարագրել է ռուսների և ֆրանսիացիների առաջին իսկ ռազմական բախման ժամանակ, երբ թշնամու կողմից գնդակոծվող Դենիսովի հեծելազորը հրդեհում էր Էնս գետի կամուրջը.

«— Օօօ, թողե՛ք, ի սեր Զրիստոսի,— պոռագ վիրավորը...

Նիկոլայ Ռոստովը շրջվեց ու կարծես ինչ-որ բան որոնելով, սկսեց նայել դեպի հեռուն, Դանուբի ջրերին, երկնքին ու արևին: Ինչպե՞ս գեղեցիկ էր թվում երկինքը, որքան կապույտ, անդորր ու խորունկ... Միայն իմ և այս արևի մեջ այնքան երջանկություն կա, իսկ այստեղ... հառաչանք, տանջանք և սարսափ. և այս անորոշությունը, այս շտապողականությունը...»,— մտածում էր Ռոստովը:

Սակայն Նիկոլայ Ռոստովը չէր կարողանում զարգացնել այս մտքերը. նա իր Էուֆամբ հակված չէր փիլիսոփայական դատողություններ անելու: Պետք էր մեկ ուրիշ մարդ, և այդ մարդը մշտապես և տանջալիորեն խորհրդածող, կյանքի և մահվան փիլիսոփայական խնդիրներով տարված իշխան Անդրեյն էր: «Ինչպե՞ս է, որ ես առաջ չեմ տեսել այս բարձր երկինքը»,— զարմանում էր նա: Իհարկե, իշխան Անդրեյն առաջ էլ տեսել էր երկինքը, բայց նա առաջին անգամ էր տեսնում պատերազմը, միմյանց սպանող մարդկանց և երկինքը, անհուն երկինք ...Եվ նա ուրիշ մարդ է դառնում, հանկարծ հասկանում է կյանքում իր համար կարևոր թվացող խնդիրների ավելորդությունն ու ունայնությունը: Նապոլեոնը՝ նրա հերոսը, նրա կուռքը, հիմա արդեն վիրավոր, երկինք նայող իշխան Անդրեյին «թվում է այնքան փոքրիկ, չնչին մի մարդ՝ համեմատությամբ այն բանի, ինչ կատարվում էր իր հոգու և այս բարձր, սողացող ամպերով անհուն երկնքի միջև»:

Վիրավոր իշխանի համար երկինքը մեծագույն հայտնություն է: Նա նորից ու նորից անդրադառնում է երկնքին. մի դեպքում բարձր, մի այլ անգամ՝ բարձր ու անհուն, ապա՝ բարձր, արդար ու բարի, հետո՝ պարզապես բարձր (այս որոշիչը կրկնվում է) և վերջապես՝ երկնքին, որ նրան հանգստություն էր խոստանում: Իշխան Անդրեյը ստուգում է իր հայացքների ճշտությունը, ստուգում է իրեն, իր կյանքը: Նա կարծես թե կանգնած է երկնային դատաստանի առջև, և նրա հոգին մաքրվում է ամեն տեսակ պատահական, չնչին բաներից, ու նա երջանիկ է...

Տարիներ անց, գարնանային զարթոնքի զգացումով համակված, բանաստեղծի խոսքերով ասած՝ կյանքի ու սիրո համար վերածնված իշխան Անդրեյը հանկարծ կհիշի իր կյանքի լավագույն րոպեները, դրանց մեջ նաև «Աուստերլիցն իր բարձր երկնքով»:

Աուստերլիցից հետո իշխան Անդրեյը տեսել է երկինքը իր կյանքի ճակատագրական ու շրջադարձային պահերին: Իշխան Անդրեյը ծանր ապրեց կնոջ մահը նրան թվում էր, թե իր կյանքը վերջացած է, բայց տեսավ բարձր երկինքը, ու հոգում հանկարծ խնդագին ու կենսուրախ զարթոնք մի ինչ-որ բան, որ վաղուց նիրհել, լռել էր, մի ինչ-որ լավագույն բան, որ կար նրա մեջ:

Աուստերլիցից հետո իշխան Անդրեյի կյանքում մի մեծ երջանկություն կար՝ Նատաշայի սերը, և նա մի անգամ էլ տեսավ երկինքը: Դա Օտրադնոտում էր, այն անմոռանալի գիշերը, երբ Նատաշան ուզում էր երկինք թռչել: («Այսպես նստեի ծալապատիկ, այ այսպես, ծնկներս պինդ բռնած, որքան կարելի է պինդ, որ թռչեի: Ա՛յ, այսպես»):

Աուստերլիցից հետո իշխան Անդրեյին վիճակված էր ողբերգություն ապրել՝ նրան դավաճանել էր Նատաշան, և նա այլևս չէր տեսնում երկինքը, նույնիսկ վախենում էր հիշել այն խոհերը, «որոնք առաջին անգամ պաշարեցին նրան Աուստերլիցի դաշտում՝ երկնքին նայելիս»:

Աուստերլիցից հետո իշխան Անդրեյը մասնակցում է Բորոդինոյի ճակատամարտին, բայց նա արդեն բոլորովին այլ մարդ է: Նա չի մտածում փառք ձեռք բերելու հնարավորության, անձնական սխրագործության, մեծարման մասին: Հիմա նա պատերազմը համարում է «ամենագագի՜ր գործը կյանքում»: Չորավարների կողմից ղեկավարվող մարդիկ (իսկ զորավարները համարվում են նշանավոր և նույնիսկ հանճարեղ) ոչնչացնում են մարդկանց: Հիմա իշխան Անդրեյի համար պատերազմը ատելի է: 1805 թվականին նա պատերազմ էր գնում փառաբանվելու համար, 1812 թվականին նա պատերազմ էր գնում կռվելու և մեռնելու վճռականությամբ՝ որպես հայրենասեր,

որպես ռուս: «Սպանում են երեխաներիս, հորս և խոսում են պատերազմի կանոնների և դեպի թշնամին մեծահոգի լինելու մասին»:

Իշխան Անդրեյի այն միտքը, թե պետք չէ գերիներ վերցնել, կարող է դաժան թվալ: Բայց այն ծնվել է ոչ թե դաժան, այլ իր տունն ու իր երկիրը պաշտպանելու վճռականությամբ լի հոգում: Այդ պատճառով էլ Պիեռը, բարեսիրտ Պիեռը «լիովին, լիովին» համաձայն է իշխան Անդրեյի հետ:

1812 թվականին, ի տարբերություն 1805 թվականի պատերազմի, ռուս ժողովուրդը պաշտպանում էր իր հողը, իր հայրենիքը: Ահա թե ինչու 12 թվականի պատերազմը ժողովրդական էր, հայրենական: Պատերազմի այս ժողովրդական, համառուսական բնույթը բոլորից լավ հասկանում էր գլխավոր հրամանատար Բարկլայ-դե-Տոլլին փոխարինած Կուտուզովը: Բարկլայը ամեն ինչով լավ էր, ընդգծում է Տոլստոյը, բայց նա չուներ ամենակարևորը՝ հայրենիքի զգացումը, հենց այն զգացումը, որ ապրում էր յուրաքանչյուր ռուս մարդու մեջ: Բարկլայը շատ բան էր հասկանում, բայց նա չկարողացավ, ինչպես ասում էր իշխան Անդրեյը, «հասկանալ, որ մենք առաջին անգամ էինք կռվում այնտեղ (Սմոլենսկում — Լ. Մ.) ռուսական հողի համար»: «Քանի Ռուսաստանը առողջ էր,— մեկնաբանում էր իր միտքը իշխան Անդրեյը,— նրան կարող էր ծառայել օտարը, և հիմալի մինիստր էր, բայց երբ երկիրը վտանգի մեջ է, հարկավոր է քո, հարազատ մարդը»: Այդպիսի հարազատ մարդ էր Կուտուզովը: «Իսկ գլխավորը,— մտածում էր իշխան Անդրեյը,— թե ինչու ես հավատում նրան, այդ այն է, որ նա ռուս է, չնայած ժանլիսի վեպին և ֆրանսիական առածներին»:

Ժողովրդական պատերազմում ամեն ինչ որոշում է ժողովուրդը, և ժողովրդին, ռուս ժողովրդին հասկացող մարդիկ են պետք: Տոլստոյը զարգացնում է այդ միտքը. «...Այն, ինչ ասավ Կուտուզովը, բխում էր ոչ թե խորամանկ նկատառումներից, այլ զգացմունքից, որ կար ինչպես գլխավոր հրամանատարի սրտում, նույնպես և յուրաքանչյուր ռուս մարդու սրտում»: «Յուրաքանչյուր ռուս մարդ, ոչ թե կշռադատումների ու եզրակացությունների հիման վրա, այլ այն զգացումի հիման վրա, որը կա մեր մեջ և եղել է մեր հայրերի մեջ, կարող էր գուշակել այն, ինչ կատարվեց»:

Տոլստոյը բանավիճում էր: Բանն այն է, որ խորամանկ նկատառումներից ելնում և խորամանկ կշռադատումներով էին գործում օտարերկրացիները, հիմնականում՝ ռուսական բանակում ծառայող և հրամանատարական պաշտոններ զբաղող գերմանացիները, որոնց հովանավորում էր արքունիքը: Տոլստոյը խոսում է «Երմոլովի հայտնի կատակի մասին, որն իբր թե թագավորաց խնդրել էր միայն մի ողորմածություն— իրեն գերմանացի դարձնել»: Ռուսներին հրամայող գերմանացիները, թվում է, թե իրենց ռազմական արվեստի կանոններում հաշվի էին առնում ամեն ինչ, սակայն միշտ էլ բաց էին թողնում հիմնականը՝ այն, ինչ անհրաժեշտ էր զգալ ռուսական ժողովրդական պատերազմում: «Դենիս Դավիդովն իր ռուսական հոտառությամբ առաջինն զգաց նշանակությունն այն սարսափելի մահակի, որը, ռազմական արվեստի կանոնը չհարցնելով, ոչնչացնում էր ֆրանսիացիներին, և նրան է պատկանում պատերազմի այդ եղանակն օրինականացնելու առաջին քայլի փառքը»:

Օտարերկրացիները չէին կարող հասկանալ ռուսական ժողովրդական պատերազմի բնույթը: «Ռուս մարդ...», «ռուս մարդու հոգում եղած զգացում...», «ռուսական հոտառություն...». այս բոլորը ոչ թե առեղծվածային, այլ պարզ հասկացություններ են, այս բառերի ետևում կանգնած են իրենց տան, իրենց հայրենիքի համար մարտնչող մարդիկ: Երբ Բորոդինոյի ճակատամարտից առաջ Վուցոգենը և Կլաուզեֆցը գտնում էին, թե «պատերազմը պետք է տեղափոխվի բաց տարածության վրա», իշխան Անդրեյը զայրույթով նշում է, որ այդ «տարածության մեջ՝ Լիսիե Գորիում, մնացել են հայրը, որդին և քույրը»: Եվ շարունակում «Այդ գերմանացի պարոնները վաղը ճակատամարտը չեն շահի, այլ միայն կփչացնեն, որքան ուժ ունեն. որովհետև նրա գերմանական գլխում միայն դատողություններ են, որ կորեկի արժեք չունեն, իսկ սրտներում չկա այն, ինչ պետք է վաղվա համար, այն, ինչ կա Տիմոխինի մեջ»:

Ալեքսանդր Առաջինին հասած ամենակարևոր տեղեկություններից մեկը ռուսների կողմից Մոսկվան թողնելու լուրն է, որը բերում է ռուսերեն չիմացող և նախքան պատերազմը Մոսկվան երբեք չտեսած ֆրանսիացի Միշոն: Իր մասին Միշոն ասում է, որ ինքը, «թեև օտարերկրացի է, բայց հոգով ու սրտով ռուս է»: Միշոն հեզմանքով է ներկայացված: Նրա պնդումներն այն մասին, թե ինքը հոգով ու սրտով ռուս է, ծաղրվում են: Հայտնելով ռուս թագավորի համար չափազանց կարևոր նշանակություն ունեցող այդ լուրը, Միշոն բառախաղ է թույլ տալիս: Թագավորի այն հարցին, թե արդյոք չի՞ նկատել նա ռուսական բանակում ընկճված տրամադրություն, Միշոն մի ամբողջ ներկայացում է խաղում:

«— Արքա՛, թույլ կտա՞ք արդյոք խոսել պարզ, ինչպես վայել է ազնիվ զորականին,— ասավ նա, որպեսզի ժամանակ չահի:

— Գնդապետ, ես միշտ էլ այդ եմ պահանջում,— ասավ թագավորը:— Ոչինչ մի թաքցրեք, ես ուզում եմ անպայման ամբողջ ճշմարտությունն իմանալ:

— Թագավոր,— ասավ Միշոն, մի նուրբ, հազիվ նկատելի ժպիտ շուրթերին, կարողանալով պատրաստել արդեն իր պատասխանը՝ թեթև ու հարգալիք՝ ողորմած տիրոջը:

— Թագավոր, ամբողջ բանակը, զորապետներից սկսած մինչև վերջին զինվորը, առանց բացառության, ես թողի մեծ, հուսահատական երկյուղի մեջ:

— Ինչպե՞ս թե,— խիստ խոժոռվելով, ընդհատեց թագավորը:— Կարո՞ղ եմ արդյոք իմ ռուսներն ընկճվել անհաջողություններից. . . Երբե՞ք...

Հենց դրան էլ սպասում էր Միշոն իր բառախաղն ասելու:

— Թագավոր,— ասավ նա թեթև-զվարթ հարգանքի արտահայտությամբ,— Նրանք վախենում են միայն այն բանից, որ ձերո՞ւ մեծությունը հանկարծ իր բարեհոգությամբ չվճռի հաշտություն կնքել: Նրանք այրվում են կռվելու ցանկությունից և իրենց կյանքի զոհաբերությամբ ապացուցելու ձերո՞ւ մեծությանը, թե որքան նվիրված են ձեզ...»:

Ռուս մարդը երբեք այդպես չէր վարվի: Այդ ծանր պահին նա կատակի ու բառախաղի սիրտ չէր ունենա: Եվ սա ամենալավ ապացույցն է, որ Միշոյի վիշտն էլ ուրիշ էր, «և ուրիշ էլ պետք է լիներ, ոչ այն, ինչը ռուս մարդկանց վիշտն էր»:

1812 թվականի պատերազմի ժամանակ ռուս մարդիկ ազատագրեցին Ռուսաստանը. ժողովրդական պատերազմի նպատակը իրականացավ: Հետագան՝ պատերազմը Ռուսաստանի սահմաններից դուրս, Տոլստոյին չէր հետաքրքրում:

12 թվականի պատերազմը, ասում է Տոլստոյը, «ռուսի սրտին թանկ, ժողովրդական նշանակությունից» բացի ուներ նաև համաեվրոպական նշանակություն: Տոլստոյի համար օտար էին պատերազմի եվրոպական նպատակները: Ռուսաստանի ազատագրումով նրա համար վերջանում է պատերազմը: Այն ավարտվում է նաև Կուտուզովի համար. «Կուտուզովը չէր հասկանում այն, թե ինչ էր նշանակում Եվրոպա, հավասարակշռություն, Նապոլեոն: Նա այդ չէր կարող հասկանալ: Ռուս ժողովրդի ներկայացուցիչը, նրանից հետո, երբ թշնամին ոչնչացված էր, Ռուսաստանն ազատված և իր փառքի բարձր աստիճանին հասցված, ռուս մարդը կամ ռուսն այլևս անելիք չուներ: Ժողովրդական պատերազմի ներկայացուցչին ոչինչ չէր մնում, բացի մահից: Եվ նա մեռավ»:

Տոլստոյը Կուտուզովին անվանում է ռուս ժողովրդի ներկայացուցիչ: Ռուս ժողովրդին «Պատերազմ և խաղաղությունում» ներկայացնում է նա, հեղինակը: Տոլստոյը միշտ էլ գտնում էր, որ կյանքի գլխավոր շարժիչ ուժը ժողովուրդն է: Ժողովուրդը որոշակի արժեք ուներ նաև նրա սիրելի հերոսների՝ իշխանների ու կոմսերի համար. գյուղացիներին ազատագրած իշխան Անդրեյը, Պիեռ Բեզուխովը նրա հողում մշտապես ապրող Կարատանի կերպարով, Նիկոլայ Ռոստովը, որ «միանգամայն միատեսակ էր հետևում իր և գյուղացիների դաշտերին»... Իսկ որքա՞ն էր հիանում Տոլստոյը Նատաշայով, որը «կարողանում էր ըմբռնել այն բոլորը, ինչ կար Անիսայի և Անիսայի հոր, մորաքրոջ և մոր մեջ և ամեն մի ռուս մարդու մեջ»:

Տոլստոյը մշտապես ընդգծում է այն, ինչ կա իր հերոսների և «ամեն մի ռուս մարդու» մեջ, ինչ ընդհանուր է նրանց համար (այս արտահայտությունը բազմիցս կրկնվում է): Նա խոսում է իր հերոսների զգացմունքների և ապրումների տիպականության մասին: «Պատերազմ և խաղաղություն» ըստ էության ժողովրդական, ռուսական ստեղծագործություն է:

Գերությունից ազատվելուց հետո Պիեռ Բեզուխովը մտածում է, թե ինչ լա՛վ, ինչ հիանալի է ապրելը. չէ՞ որ «կինն ու ֆրանսիացիք այլևս չկան»: Պիեռի համար նրա կինը՝ իր կյանքն անփառունակ ավարտած գեղեցկուհի Էլենը, և Ռուսաստանում իր անփառունակ վախճանը գտած ֆրանսիական բանակը՝ միևնույն կարգի երևույթներ են: Ե՛վ մեկը, և՛ մյուսը նրա համար աղետ էին:

Պիեռին վիճակված էր անցնել բազմաթիվ փորձությունների միջով: Նա ապրում էր ներքին լարված կյանքով: Արտաքինից հանգիստ ու ցրված Պիեռը այրվում էր իրեն տանջող բազմաթիվ փիլիսոփայական և, դրանցից ոչ պակաս բարդ, սովորական, ամենօրյա կյանքին վերաբերող հարցերին հասու լինելու ցանկությամբ:

Կյանքի դժվարին րոպեին (Դյուխովի հետ մենամարտելուց և կնոջ հետ բացատրվելուց հետո) Պիեռը հանդիպում է մասոն Օսիպ Բազդեհին: «Գերագույն իմաստությունն ու ճշմարտությունը այն ամենահստակ հեղուկն են, որ ուզում ենք ընդունել մեր մեջ,— ասավ նա (Բազդեհը Լ. Մ.):— Արդյոք կարո՞ղ եմ ես, անմաքուր անոթս ընդունել այդ մաքուր հեղուկը և դատել նրա մաքրության մասին: Միայն ինքս ինձ ներքուստ մաքրելով, կարող եմ մաքրության հասցնել ընդունվող հեղուկը»:

Պիեռը ջերմորեն ձգտում էր ներքին մաքրման: Բազդեհի փաստարկները համոզում են նրան, չէ՞ որ իսկապես անհնարին է աղտոտ անոթում մաքրության մեջ պահել ամենամաքուր հեղուկը: Պիեռը մասոն է դառնում: Նրա խոսքերով մասոնությունը պետական ու կրոնական կապանքներից ազատագրված նույն քրիստոնեությունն է: Պիեռը փորձում է ապրել ըստ Աստվածաշնչի, ըստ հավասարության, եղբայրության և սիրո քրիստոնեական ուսմունքի: Հայտնի է, թե ինչպես էր Տոլստոյին տանջում Աստվածաշնչի և հավատացյալների արարքների միջև առաջացած խզումը: Պիեռն ուզում էր հաղթահարել այդ խզումը: Նա չէր կարողանում հասկանալ, թե ինչպես մարդիկ մեծարում են մի տեսակ օրենքները, իսկ ապրում բոլորովին այլ օրենքներով: «Մենք բոլորս,— տարակուսում էր նա,— դավանում ենք քրիստոնեական այն օրենքը, որը պատվիրում է մեզ՝ ներել մեզ վիրավորողներին և սիրել մերձավորներին, մի օրենք, որի զորությամբ մենք Մոսկվայում կանգնեցրել ենք քառասունք-քառասնից եկեղեցի, իսկ երեկ խարազանով ձաղկեցինք փախչող մարդուն, և նույն սիրո ու ներողամտության օրենքի սպասավորը՝ քահանան, խաչը տվեց գինվորին համբուրելու՝ մահապատժից առաջ»: Սակայն աշխարհն ու աշխարհիկ մարդիկ (եղբայր մասոնները նույնպես) կարողում էին Աստվածաշունչը և ապրում ոչ թե աստծո քարոզած, այլ աշխարհիկ օրենքներով: Մի՞թե դա չէր պատճառը, որ հասարակությունը չհասկացավ Պիեռին, բայց սիրեց նրա անբարոյական կնոջը: Պիեռը հիասթափվում է: Խորապես վերապրելով իր անհաջողությունները, նա փորձում է ապրել ինչպես պատահի, սակայն հոգու և մտքի ներքին աշխատանքը երբեք չի լքում նրան: Անտարբեր լինելով ամեն ինչի նկատմամբ, նա ակումբ էր հաճախում, այցելում էր հենց այնպես, և սարսափով մտածում, թե «քանի-քանի մարդիկ, իր նման այդ ակումբն ու այդ կյանքն են մտել իրենց բոլոր ատամներով և մազերով և վերջը այնտեղից դուրս եկել առանց ատամների ու մազերի»:

Պիեռը փորձում էր որևէ բանով զբաղվել, վերանալ առօրյա հոգսերից ու իրականությունից, հեռանալ իրեն տանջող հարցերից, բայց նրան չէր հաջողվում կանգնեցնել մտքի անընդհատ աշխատանքը: Եվ Պիեռը «հիշում է իր լսած այն պատմությունը, թե ինչպես պատերազմում գինվորները,— ճիշտ է, պաշտպանված, բայց հրաձգության ներքո լինելով, երբ անելու բան չեն ունենում, փութաջանորեն մի որևէ զբաղմունք են որոնում իրենց համար, որպեսզի ավելի հեշտ տանեն վտանգը: Եվ Պիեռին բոլոր մարդիկ թվում էին այդպիսի գինվորներ, որ ուզում են փրկվել կյանքից, ոմանք փառասիրությամբ, ոմանք թղթախաղով, ոմանք օրենքներ գրելով, ոմանք կանանցով, ոմանք խաղալիքներով, ոմանք ձիերով, ոմանք քաղաքականությամբ, ոմանք որսորդությամբ, ոմանք գինով, ոմանք պետական գործերով»:

Պիեռն ուզում էր ապրել, սակայն պետք էր փրկվել այդ կյանքից և գտնել նոր, իսկական կյանք, որն, ավա՜ղ, չկար: Մի ժամանակ նա մտածում էր, որ ճշմարիտը ոչ թե այստեղ է՝ երկրի վրա, այլ այնտեղ՝ տիեզերքում: «Երկրի վրա, հենց այս երկրի վրա (Պիեռը ցույց տվեց դաշտը) չկա ճշմարտություն,— ամեն ինչ սուտ է ու չարիք, բայց աշխարհում, ամբողջ աշխարհում կա՝ ճշմարտություն և մենք հիմա երկրի զավակներն ենք, իսկ հավիտենապես՝ զավակներն ենք ամբողջ աշխարհի»:

Պիեռը մտածում էր ապագայի և ապագա մարդկանց մասին, որոնք պետք է լինեն ավելի կատարյալ էակներ. «Մի՞թե ես չեմ տեսնում, որ ես այս անթիվ անհամար էակների մեջ, ուր երևան է գալիս աստվածությունը,— բարձրագույն ուժը, ինչպես կուգեք անվանեցեք,— ես մի օղակն եմ, մի աստիճանը՝ ստորին էակներից դեպի բարձր էակները»: Պիեռի այս մտքերը բնության հետ նրա սերտ կապի, կյանքից և իրենից դժգոհ լինելու վկայությունն են: Դրանք ապացուցում են, թե ինչպիսի սրության և փիլիսոփայական խորության էր հանգում իրականության հետ ունեցած նրա խզումը:

Պիեռի կյանքը երկար ժամանակ այնպես էր ընթանում, որ նա չէր կարողանում հաշտվել կյանքի հետ: Նա անընդհատ մտածում էր, որոնում և տառապում հոգեկան տանջանքներից: Այդ որոնումներում Պիեռը շատ հարազատ էր իշխան Անդրեյին. նրանք երկուսն էլ տեսնում էին երկինքը, հասկանում բնությունը. «Չինվորը չթողեց ինձ: Բռնեցին ինձ, փակեցին:— Գերության մեջ եմ պահում ինձ: Ո՞ւմ, ինձ: Ինձ — իմ անմահ հոգին: Հա՛-հա՛-հա՛... հա՛-հա՛-հա՛...»: Պիեռը նայեց երկնքին, դեպի անհունը

զնացող, շողերով խաղացող աստղերին. «Եվ այս բոլորն իմն է, և այս բոլորն իմ մեջ է, և այս բոլորը ես եմ,— մտածում էր Պիեռը: Եվ այս բոլորին ձերբակալել ու նստեցրել են բարաքում, տախտակներով պարսպած բարաքում»:

Պիեռը մտածում է ազատության մասին, այն մասին, որ ինքը, թեև գերի, ազատ է տեսնելու և զգալու բնությունը: Իսկ պատերազմն ու գերությունը անհեթեթություն են, դրանք հակառակ են բնությանն ընդհանրապես և մարդկային բնությանը՝ մասնավորապես, քանի որ մարդը հենց նույն բնությունն է: Ուստի մեծագույն անմոտություն է ձերբակալել և փակի տակ պահել մարդուն, երկիրը, աստղերը...

Տառապանքներն ավելի մաքուր ու ավելի լավը դարձրին Պիեռին: Տառապանքը մարդու փորձաքարն է: «Նա դարձել է մի տեսակ մաքուր, կոկ, թարմ, կարծես բաղնիքից ելած, դու հասկանում ես— բարոյապես— բաղնիքից: Ճի՞շտ է»,— ասում է Նատաշան: Պիեռն անցավ այնպիսի փորձությունների միջով (հիասթափություն, ամոթ, կեղծիք), որոնցից չէին կարող խուսափել ազնիվ ու մտածող մարդիկ: Պիեռը թանկ վճարեց իր երջանկության, Նատաշայի սիրո և իր ընտանիքի համար...

3

«Պատերազմ և խաղաղություն» վեպի վերջաբանում իր սիրած հերոսուհուն՝ Նատաշա Ռոստովայի մասին Տոլստոյը գրել է. «Այժմ (յոթ տարվա ամուսնությունից հետո — Լ. Ս.) հաճախ երևում էր միայն նրա դեմքն ու մարմինը, իսկ հոգին բնավ չէր երևում: Երևում էր միայն ուժեղ, գեղեցիկ էզը»: Գրված է խիստ, գուցե կոպիտ: Սակայն Տոլստոյը չէր փոխել իր քնքուշ վերաբերմունքը Նատաշայի հանդեպ: Նա ասում էր կնոջ մասին բարձրաշխարհիկ հասարակության մեջ տիրող կարծիքը և միտումնավոր խստությամբ գրում իր իդեալի մասին: Բարձրաշխարհիկ հասարակության համար կնոջ իդեալը Էլենն էր, Տոլստոյինը՝ Նատաշան:

«Պատերազմ և խաղաղությունը» պատերազմի, պատմության, կյանքի և մարդու կոչման, կնոջ և ընտանիքի մասին բարձրաշխարհիկ հասարակության ունեցած կարծիքը հերքող ստեղծագործություն է: Հատկապես այստեղ Տոլստոյն առաջին անգամ և լիովին դրսևորեց իր մեծագույն անհամաձայնությունն այն աշխարհի հետ, ուր նա ապրում էր:

Նատաշա Ռոստովան իշխան Անդրեյի և Պիեռի նման հավատարիմ էր բնությանը: Ճիշտ է, նա դատողություններ չի անում և «հարկ չի համարում խելոք լինել», բայց ապրում է հավատարիմ իր կանացի էությանը («...Նատաշայի բոլոր պոռթկումները սկիզբն էին միայն ընտանիք, ամուսին ունենալու պահանջի»), հետևաբար նաև՝ բնության էությանը:

Նատաշան հարկ չի համարում խելոք լինել, որովհետև ի վիճակի է ներքին զգացողությամբ ճանաչել աշխարհն ու մարդկանց: Չգացողությունը բանականությունից նուրբ է, զգացողությամբ կարելի է հասկանալ այն, ինչ բանականության համար աղոտ է և անորոշ: Բորիսի մասին Նատաշան ասում է. «Շատ լավն է, շատ-շատ լավն է: Բայց այնքան էլ իմ ճաշակին չէ, նա այնպես սահմանափակ է, նեղ՝ սեղանատան ժամացույցի նման... Չէ՞ք հասկանում... Նեղ, գիտեք, հասարակ, պարզ... Մի՞թե չեք հասկանում: Ա՛յ, Նիկոլինկան կհասկանար... Բեզուխովը՝ կապույտ, մուգ-կապույտ է, կապտախառը, իսկ նա՝ քառանկյունի»: Խելքով դա չի հասկացվի: Ներմբռնմամբ օժտված Նատաշան զգում է և հասկանում: Նա հարուստ և կենսավիր խառնվածք ունի:

Սոնյան, սիրելի ու բոլորին սիրող Սոնյան, մնում է մենակ, առանց ամուսնու, որովհետև նրա մեջ անբավարար է դրսևորված կյանքի այդ բնագոյային, անսպառ զգացումը: Եվ հենց դրա համար էլ (և ոչ թե որևէ այլ պատճառով) նա չի փախչի իր սիրած մարդու հետ, ինչպես դա ուզում էր անել Նատաշան: Չի՞ փախչի, և չի՞ թունավորվի, եթե իմանա, որ սիրած մարդը սրիկա է: Սոնյան, ինչպես Նատաշան է ասում, **անպտուղ ծաղիկ է**: Պատահական չէ, որ Նատաշան հասկացավ Սոնյայի բնավորության սահմանափակությունը: Հիշելով ավետարանական ասույթը՝ «Որ ունիցի՞ տացցի և որ ոչ ունիցի՞ բարձեց ի նմանե», Նատաշան ասում է. «Նա՛ Սոնյան— չունեցող է. ինչո՞ւ — չգիտեմ,— նրա մեջ թերևս չկա էգոիզմ,— ես չգիտեմ, բայց նրանից կառնվի և ամենը առնվեց: Երբեմն ես նրան սարսափելի խղճում եմ. ես առաջ սաստիկ ցանկանում էի, որ Nicolas-ն ամուսնանա նրա հետ, բայց միշտ էլ կարծես նախազգում էի, որ այդ չի լինելու: Սոնյան անպտուղ ծաղիկ է. գիտես, ինչպե՞ս է ելակի վրա: Երբեմն խղճում եմ նրան, բայց երբեմն էլ մտածում եմ, որ նա այդ չի զգում, ինչպես կզգայինք մենք»:

Այն, ինչ Նատաշան էգոիզմ է անվանում, պարզապես սեփական ընտանիք ունենալու, կին և մայր լինելու ձգտում է: Նա Սոնյայի նման չէր կարող առանց ամուսնու ապրել. «Նատաշային ամուսին էր

պետք...»: Սիրելու, ամուսնու և ընտանիքի համար ապրելու ընդունակ համարելով իրեն՝ Նատաշան տառապում և շատ ծանր էր տանում մենակությունը.

«Նա ինքն իրեն խղճում էր. ափսոսում, որ այդպես իզուր կորչում է այդ ամբողջ ժամանակամիջոցում, մինչդեռ զգում էր, որ ինքն այնքան ընդունակ էր սիրելու և սիրվելու»:

«Մայրիկ, ես նրան եմ ուզում: Ինչո՞ւ համար եմ ես այսպես կորչում, մայրի՛կ...»:

«Եվ գլխավորը,— ես պառավում եմ,— այ թե ինչի էլ չի լինի այն, ինչ այժմ կա մեջս»:

«Այն միտքը, թե իր լավագույն ժամանակը այդպես իզուր է կորչում, ինչը որ սակայն կարող էր գործադրել նրան սիրելու համար,— շարունակ տանջում էր Նատաշային»:

Այս ծանր ապրումները (կյանքն այդպես իզուր կորչում է), ինչ-որ չափով նախապատրաստեցին Նատաշայի «անկումը»՝ նրա սերը Անատոլի Կուրագինի նկատմամբ: Ահա թե ում համար Նա կապրի... Սակայն Նատաշայի այս հրապուրանքը ողբերգական վախճան ունեցավ իր համար: Եվ նույն միտքը՝ առաջվանից ավելի ուժեղ, սկսեց տանջել նրան՝ ապրում է իզուր, որևէ մեկի համար անօգուտ. «Լավն եմ, ջահել, և գիտեմ, որ հիմա բարի եմ, առաջ ես վատն էի, իսկ հիմա բարի եմ, ես գիտեմ,— մտածում էր Նա,— իսկ այսպես իզուր, որևէ մեկի համար անօգուտ, անցնում են լավագույն տարիներս»:

Բոլոր այս մեծ տառապանքներն անձանոթ են Սոնյային, անձանոթ են նաև ընտանեկան կյանքի ուրախությունները:

Սոնյային Տոլստոյը խղճում էր, Էլենին՝ ասում: Էլենն ամուսնացած էր (նրան ամուսնացրին Պիեռի հետ), բայց Նա չէր ուզում ընտանիք, երեխա ունենալ: Ամուսնությունից մի քանի տարի անց, Նատաշան զարմանում է. «Ինչ հիմարություններ— մեղրամիս, և որ իսկական երջանկությունը առաջին շրջանում է լինում: Ընդհակառակն, հիմա ամենալավն է»: Մինչդեռ Էլենը երբեք չիմացավ սիրո իսկական ուրախությունները: Ահա թե ինչպես է նկարագրված նրա առաջին համբույրը Պիեռի հետ.

«— Ա՛հ, վերցրեք այդ...— Նա ցույց տվեց ակնոցը:— Պիեռը ակնոցը վերցրեց, և նրա աչքերը, ակնոցը վերցրած մարդկանց աչքերի տարօրինակ արտահայտությունից զատ, վախեցած, հարցական նայվածք ունեին: Նա ուզեց կռնակ, համբուրել Էլենի ձեռքը, բայց Էլենը գլխի արագ ու մոլեգին շարժումով շուրթերը հպեց Պիեռի շրթունքներին: Նրա դեմքը՝ իր փոխված և անհաճո-ցրված արտահայտությամբ՝ զարմացրեց Պիեռին»:

Էլենը (հակառակ Նատաշայի) ձգտում էր ապրել իր և իր գեղեցիկ մարմնի համար: Նա սիրում էր իր մարմինը, սիրում էր ցուցադրել այն: Նկարագրելով Էլենին օպերայում Տոլստոյն ընդգծում է. «Մերկ Էլենը նրա կողքին նստած...», «Կոմսուհի Բեզուխովան վեր կացավ, դարձավ դեպի Ռոստովների օթյակը (նրա կուրծքը բոլորովին մերկ էր)...»:

Էլենին սիրահարված էր նրա եղբայրը՝ Անատոլը, Նա էլ սիրահարված էր եղբորը: «Անատոլը գալիս էր նրա մոտ նրանից փող վերցնելու և համբուրում էր նրա բաց ուսերը: Նա Անատոլին փող չէր տալիս, բայց թողնում էր, որ Նա իրեն համբուրի...»: Էլենը հավատափոխ դարձավ կաթոլիկություն ընդունեց, որպեսզի Պիեռի հետ իր ամուսնությունը չեղյալ համարի և ամուսնանա կարևոր դիրք ունեցող իր երկու սիրեկաններից որևէ մեկի հետ: Նրա համար բարոյական ոչ մի սկզբունք չկա: Գոյություն չունեին դրանք նաև բարձր հասարակության համար, որը դատապարտում էր «անբարոյական Պիեռին» և այնպես կարեկցում «դժբախտ Էլենին, քանի որ վերջինս չէր կարողանում որոշել, թե երկու սիրեկաններից որի հետ ամուսնանա: Հայրը նրան խորհուրդ էր տալիս վարվել այնպես, ինչպես թելադրում է... սիրտը: (Արատավոր մարդիկ միշտ էլ ճիշտ և լավ են ասում: Ահա և իշխան Վասիլին ասաց սրտի մասին): Բիլիբինը հարցնում է Էլենին, թե ինչպես կընդունի նրա ամուսնանալու ցանկությունը ամուսինը՝ Պիեռը. հարցնում է,— հեգնում է Տոլստոյը,— «իր ամուր հռչակի հետևանքով չվախենալով վարկաբեկել իրեն այդ միամիտ հարցով»: Տոլստոյը ծաղրում է բարձրաշխարհիկ հասարակությունն ու նրա դատողությունները: «Իսկապես կային,— կծու սարկազմով նկատում է Նա,— նախապաշարունակների մեջ քարացած որոշ մարդիկ, որ, չկարողանալով ըմբռնել հարցի բուն էությունը, այդ մտահղացումի մեջ տեսնում էին ամուսնության խորհրդի անարգում»:

Տոլստոյին ատելի է ոչ միայն Էլենը, այլև Կուրագինների ամբողջ ընտանիքը, որն ախտավոր և քայքայված ընտանիքի իսկական մարմնացումն է: «Եթե ամուսնության նպատակը ընտանիքն է,— գրում է Տոլստոյը,— ապա նա, ով կցանկանա ունենալ շատ կին ու մարդ, թերևս շատ բավականություն ստանա, բայց ոչ մի դեպքում ընտանիք չի ունենա»: Կուրագինների ընտանիքում ընտանիք չկա, և այդպիսի ընտանիքի երեխաներն ի վիճակի էլ չեն իրենց ընտանիքներն ունենալ:

Կուրագինները շրջապատին միայն դժբախտություն են բերում: Չկա ստորություն, որին նրանք ընդունակ չլինեն: Նրանք ուզում են մյուսներից ավելի շատ վերցնել կյանքից: Եվ կարծես իրենց նպատակների մեջ նրանք առաջադիմում են, կարծես թե անսկզբունքայնությունը, զուգակցված անբարոյականության հետ, հաջողակ է դարձնում նրանց: Արդյունքը՝ շահած կյանքն է, որը, սակայն, ինչպես պարզվում է, տանուլ է տրված:

Կյանքը կարելի է հաջողված համարել, եթե այն բարոյապես մաքուր է եղել:

«Պատերազմ և խաղաղություն» վեպի երկու հերոսները՝ Բորիս Դրուբեցկոյը և Նիկոլայ Ռոստովը, ամուսնանում են հարուստ հարսնացուների հետ և դրանով իսկ կարգավորում իրենց կյանքական վիճակը: Սակայն նրանք բոլորովին տարբեր մարդիկ են, և վեպում տարբեր ձևով էլ մեկնաբանվում են նրանց արարքները: Դրուբեցկոյը կարիերիստ է: «Նա մոտենում և ծանոթություն էր հաստատում միայն այն մարդկանց հետ, որոնք իրենից բարձր էին, ուստի և կարող էին օգտակար լինել: Նա սիրում էր Պետերբուրգը և արհամարհում Մոսկվան»: Դրուբեցկոյը իր հարուստ, բայց չսիրած հարսնացուի համար

կերկերուն ձայնով կարդում է «Թշվառ Լիզան», ամուսնանում է չսիրած կնոջ հետ, ինքն իրեն մխիթարելով, «որ միշտ էլ կարող է այնպես դասավորել իր կյանքը, որ քիչ տեսնի նրան»: Կարողություն ձեռք բերելու համար նա ստիպված է շատ բան զիջել: Հարսնացուի կարողությունը Բորիսի համար խայծ է: Հենց դրան էլ ձգտում է նա այդքան տենդորեն:

Նիկոլայ Ռոստովի համար հարսնացուի կարողությունը խոչընդոտ է իրենց սիրո ճանապարհին: «Հարուստ ժառանգուհու հետ ամուսնանալու միտքը, որին առաջարկում էին նրան ազգականուհիները, նրան զգվելի էր թվում»: Եվ եթե նա, այնուամենայնիվ, ամուսնանում է իշխանուհի Մարիայի հետ, ապա միայն այն պատճառով, որ նրանց սերը փոխադարձ էր: Նիկոլայ Ռոստովի անշահախնդիր սերը ցույց տալու համար Տոլստոյը, չնայած վեպի ավանդական ձևերի հանդեպ ունեցած անբարյացակամ վերաբերմունքին, հնարավոր է համարել «Պատերազմ և խաղաղության» մեջ մտցնել սիրահարական վեպերին հատուկ մի տեսարան (Նիկոլայ Ռոստովի հանդիպումը իշխանուհի Մարիայի հետ Բոգուչարովյոյում), երիտասարդ սպան (ասպետը) փրկում է աղջկան, այստեղից էլ ծնվում է նրանց սերը: Սակայն այս ռոմանտիկ միջադեպից հետո էլ, նախքան ամուսնանալը, Նիկոլայ Ռոստովը և իշխանուհի Մարիան շատ են խորհում և շատ բան վերապրում:

Նիկոլայ Ռոստովը ամուսնանում է սիրելով, Բորիս Դրուբեցկոյը՝ հաշվենկատությամբ:

«Պատերազմ և խաղաղություն» վեպի հերոսների մասին կարելի է դատել ըստ նրանց ընտանիքների: Նատաշան՝ Տոլստոյի ամենասիրելի հերոսուհին, ծնվել է ընտանիքի և ընտանեկան երջանկության համար: «Ամարկան, որի մեջ միանգամայն խորասուզվեց Նատաշան,— ընտանիքն էր, այսինքն՝ ամուսինը, որին պետք էր պահել այնպես, որպեսզի նա անբաժան պատկաներ իրեն, տանը,— և երեխաները, որոնց պետք էր կրել արգանդում, ծնել, կերակրել և դաստիարակել»:

Ընտանիքի պրոբլեմը շատ էր զբաղեցնում Տոլստոյին: Վերջաբանում նա ներկայացնում է Նիկոլայ Ռոստովի և Պիեռ Բեզուխովի ընտանիքները, որոնք վիճում են ժամանակի այրող հարցերի շուրջ: Դրանք երջանիկ ընտանիքներ են, միմյանց պատկանող մարդիկ: Բայց հետևո՞ւմ է, արդյոք, այստեղից, թե ընտանեկան հետաքրքրություններով ապրող այս մարդիկ իրենց հեռու են պահում այն ամենից, ինչ տեղի է ունենում աշխարհում, և դրանով իսկ հասարակական պասսիվության իրավունք ունեն: Իհարկե՝ ոչ, քանի որ ընտանեկան հետաքրքրությունները չեն կարող սահմանափակվել ընտանեկան մթնոլորտով, դրանք, վերջին հաշվով, զուտ ընտանեկան չեն: Ընտանիքների հայրերը՝

Նիկոլայ Ռոստովն ու Պիեռ Բեզուխովը, վիճում են քաղաքական թեմաներով, մտահոգված են իրենց երեխաների ապագայով: Եվ ավելի բարձր բան չկա (ընտանիքում և հասարակության մեջ), քան երեխաների շահերը: Անձնականը միշտ էլ միահյուսվում է հասարակականին:

Նատաշային սիրահարված Պիեռին թվում էր, թե ամենակարևորը իր սերն է, որ աշխարհում դրանից ավելի կարևոր բան չկա: Պիեռի զգացումները բարձր էին ու մաքուր: «Էհ, թեկուզ և ինչ-որ մեկը կողոպտել է պետությանն ու թագավորին, իսկ պետությունը և թագավորը նրան պատիվ ու հարգանք են տալիս. իսկ Նատաշան երեկ ժպտաց ինձ և խնդրեց իր մոտ գնալ, և ես սիրում եմ նրան, և երբեք ոչ ոք չի իմանա այդ»,— խորհում էր Պիեռը: Սակայն դառնալով երջանիկ ամուսին և հայր, նա ներփակվեց իր զգացմունքների մեջ, չսահմանափակեց իր հասարակական գործունեությունը: Վերջաբանում Պիեռը վրդովվում է. «— Դե, և ամեն բան կործանվում է: Դատարաններում՝ գողություն, բանակում՝ միայն մահակ, քայլամարզություն. լուսավորությունը խեղդում են: Ինչը ջահել է, ազնիվ խորտակում են»: Պիեռը ջերմորեն քարոզում է հասարակական ակտիվություն, ապացուցում, որ պետք է համախմբվել, միորձվել կյանքի մեջ, նոր ուղղություն տալ կյանքին: Այդ նպատակով էլ Պիեռն ու նրա համախոհներն ընկերություն են կազմում: Նատաշային բացատրելով իր գործունեության նպատակը, Պիեռն ասում է. «Իմ ամբողջ միտքն այն է, որ եթե արատավոր մարդիկ կապված են իրար հետ և ուժ են կազմում, ապա ազնիվ մարդիկ էլ նույնը պետք է անեն: Որքան պարզ է»:

Պիեռն ասում է իր նշանավոր խոսքը, որը թերևս ամենանշանավորն է «Պատերազմ և խաղաղություն» վեպում: Ամեն ինչ այնքան պարզ է և, ավա՛ղ, այնքան բարդ: Արատավոր մարդիկ կապված են միմյանց հետ, մինչդեռ պարզվում է, որ ազնիվ մարդկանց համար այնքան էլ դյուրին չէ միևնույնն անել: Պիեռն ասում է, որ Պետերբուրգում ամեն ինչ կազմալուծվել էր, և որ «իրեն հաջողվեց բոլորին միացնել»:

Տոլստոյը մտադիր էր վեպ գրել դեկաբրիստի մասին: Մտահոգումը խիստ փոխվեց: Նա գրեց «Պատերազմ և խաղաղությունը», սակայն մոռացավ իր սկզբնական մտադրությունը: 1820 թվականի Պիեռի մեջ ճանաչվում է դեկաբրիստը: Տոլստոյը համամիտ է Պիեռի գաղափարներին: Նա ասում է, որ այդ գաղափարներին է պատկանում ապագան: Նիկոլինկան՝ իշխան Անդրեյի որդին, երգվում է Պիեռին «անել այն, որից անգամ նա (հայրը— Լ. Մ.) գոհ կմնար...»:

Նիկոլինկայի երդումով, որը դեռ պետք է մի ամբողջ կյանք ապրեր, ավարտվում է վերջաբանի առաջին մասը, և մենք հրաժեշտ ենք տալիս «Պատերազմ և խաղաղություն» վեպի հերոսներին: (Երկրորդ մասը նվիրված է ընդհանուր փոխստիպայական հարցերին): Նիկոլինկայի կերպարն անհրաժեշտ էր Տոլստոյին, որպեսզի գիրքն անավարտ թողներ: Նա գիտակցաբար ընդհատում է պատմությունը:

1876 թվականի ապրիլին Լ. Ն. Տոլստոյը և քննադատ Ն. Ն. Ստրախովը նամակներ են փոխանակում: Ստրախովը հարցնում է, թե, արդյոք ճիշտ է ինքը հասկացել «Աննա Կարենինայի» գաղափարը. «Դուք ինձ երբեք ոչինչ չեք ասել այդ գաղափարի մասին (կամ գուցե ե՛ս չեմ հասկացել)»: Տոլստոյը պատասխանում է. «... Ձեր դատողությունն իմ վեպի մասին ճիշտ է, բայց ամեն ինչ չէ, որ ճիշտ է, այսինքն ամեն բան էլ ճիշտ է, սակայն ձեր ասածը չի արտահայտում այն ամենը, ինչ ես ցանկացել եմ ասել... Եթե ես ուզենայի բառերով ասել այն ամենը, ինչ ցանկացել եմ արտահայտել վեպում, ապա պետք է գրեի հենց այն վեպը, որ գրել եմ առաջուց: Իսկ եթե կարճատես քննադատները կարծում են, թե ես ցանկացել եմ նկարագրել սոսկ այն, ինչ ինձ դուր է եկել,— թե ինչպես է ճաշում Օբլոնսկին և ինչ ուտեր ունի Կարենինան,— սխալվում են: Այն ամենը, գրեթե այն ամենը, ինչ ես գրել եմ, գրել եմ ելնելով իրար շղթայված մտքերն ի մի հավաքելու անհրաժեշտությունից, որպեսզի այդ մտքերը մարմնավորվեն. բայց բառերով առանձին արտահայտված յուրաքանչյուր միտք կորցնում է իր իմաստը, ահավոր չափով թուլանում, երբ դիտվում է այն շղթայից դուրս, որին հյուսված է: Իսկ այդ շղթան հյուսված է (կարծում եմ) ոչ թե մտքից, այլ ինչ-որ ուրիշ բանից, և այդ շղթայակցման հիմքը ոչ մի կերպ հնարավոր չէ արտահայտել ուղղակի բառերով, այլ կարելի է արտահայտել անուղղակիորեն՝ բառերով նկարագրելով կերպարներ, գործողություններ, իրավիճակներ:

Եվ եթե քննադատներն այժմ արդեն հասկանում և հողվածում կարողանում են արտահայտել այն, ինչ ես ուզում եմ ասել, ապա ես շնորհավորում եմ նրանց...»:

Տոլստոյը նշում է այն անլուծելի հակասությունը, որ կա գեղարվեստական ստեղծագործության և դրանց նվիրված ուսումնասիրությունների ու հոդվածների միջև: Սակայն հենց այդ հակասության շնորհիվ էլ հնարավոր և անհրաժեշտ է դառնում քննադատության գոյությունը: Եթե հոդվածում հնարավոր լիներ ասել այն ամենը, ինչ ասված է վեպում, ապա ավելորդ կդառնար կամ վիպասանի, կամ քննադատի գործունեությունը:

Քննադատությունը ծագել է գեղարվեստական ստեղծագործությունը մեկնաբանելու անհրաժեշտությունից: Մեկնաբանելու և ճանաչելու այս անհրաժեշտությունն էլ հենց դառնում է գեղարվեստական գրականության գոյության կարևոր ձևերից մեկը: Չէ՞ որ երբ մարում է մեկնաբանելու պահանջը, մարում է նաև հետաքրքրությունը տվյալ ստեղծագործության նկատմամբ: Այնպիսի հավերժական գրքեր, ինչպիսին է «Պատերազմ և խաղաղությունը», հենց նրա համար են հավերժական, որ կարդացվում և նորից ու նորից մեկնաբանվում են բոլոր ժամանակներում:

Ուզում ենք հասկանալ հանճարին:

Լ. Ն. Տոլստոյի «Պատերազմ և խաղաղությունը» թարգմանել է հայ գրականության նշանավոր վարպետներից մեկը՝ Ստ. Չորյանը, մի հեղինակ, որի ստեղծագործական անհատականության ձևավորման գործում անտարակույս է Լ. Տոլստոյի դերը:

Ստ. Չորյանը տարբեր առիթներով (Վ. Տերյանի մասին հուշերում, մի շարք հոդվածներում) անդրադարձել է իր այս թարգմանության հանգամանքներին, սկզբունքներին և, մասնավորապես, Լ. Տոլստոյի ստեղծագործությանը: Իր մի հոդվածում Ստ. Չորյանը գրել է. «Որպես Լև Տոլստոյի «Պատերազմ և խաղաղություն», «Կազակներ» և մի քանի այլ մանր գործերի թարգմանիչ՝ անհրաժեշտ եմ զգում ընդգծել այստեղ մի հանգամանք. չնայած նրա երկերի թարգմանության դժվարության, ես ստեղծագործական մեծ ուրախություն էի ապրում՝ այնքան խոր հայտնագործությունների էի հանդիպում ու շատ բան էի սովորում: Թափանցելով նրա մեթոդի և արվեստի մեջ՝ մարդ ավելի է զգում նրա վարպետությունը. սակավ խոսքերով շատ բան ասել, քիչ, բայց բնորոշ խոսքերով կենդանացնել պերսոնաժներին՝ շոշափելի լինելու աստիճան:

Այո, Լև Տոլստոյի հանճարեղ երկերից շատ բան կարող է սովորել յուրաքանչյուր մարդ, մանավանդ գրողը, առավել ևս՝ երիտասարդ գրողը»:

Ստ. Չորյանը «Պատերազմ և խաղաղությունը», հավանաբար, թարգմանել է վեպի 1931 թվականի հրատարակությունից, որը լույս է տեսել պրոֆ. Ա. Գրուզինսկու մեկնաբանություններով և ծանոթագրություններով: Թարգմանության վերջում բերված են նաև այդ մեկնաբանությունների և ծանոթագրությունների մեծ մասը: Սակայն, ինչպես ասում է Ստ. Չորյանը մի տպագրված հարցազրույցում, վեպը թարգմանելիս նա օգտվել է նաև վեպի այլ հրատարակություններից:

Վեպի թարգմանությունը առաջին անգամ լույս է ընծայել Պետական հրատարակչությունը 1935—1940 թվականներին, երկրորդ անգամ՝ Լև Տոլստոյի երկերի տասնհատորյակում (3—6 հատորներ, Հայպետհրատ, 1948—1950 թթ.):